

Forgács Judit

Rendszerváltozás a börtönnevelésben

The change of regime in correctional education

Absztrakt

A volt szocialista országok büntetési rendszereit vizsgálva a politikai rendszerváltozásig hasonlóságot mutatnak büntetési koncepciójuk és végrehajtási rendszerük felépítésében, működtetésében egyaránt, mivel mindannyian ugyanazt a szovjet mintát követték. A világnézeti nevelés alapjaira építő javítási törekvések már a rendszerváltást megelőző években sem adtak megfelelő választ a börtön funkcióját firtató kérdésekre. Ennek figyelembevételével tanulmányomban a rendszerváltozást megelőző, majd azt követő évtized börtönnevelésének útkeresését kívánom megvizsgálni.

Kulcsszavak: büntetés-végrehajtás, börtön, szabadságvesztés, nevelés, rendszerváltozás

Abstract

The penal systems of the former socialist countries possess a certain similarity in their conceptions, the structure of their system of execution and their operation until the political change of regime, since all of them were based on Soviet patterns. Correctional efforts built on ideological education were lacking the capacity to answer questions related to the function of correctional institutions even before the change of regime. Taking into account the above, in this study I will endeavour to analyse the directions of corrections and correctional education before the change of regime and during the decade that followed it.

Keywords: Prison Service, Prison, deprivation of liberty, corrections, change of regime

Bár hazánkban a rendszerváltozásig a nyugat-európaihoz hasonló szerves fejlődés a büntetés-végrehajtásban nem zajlott le, mégis a treatment egyes elemei hatottak a tudományos gondolkodásra. A treatment az angolszász kriminológia által életre hívott medikális alapokon nyugvó, kezdetben jelentős sikerekkel bíztató kezelési modell, amely az 1960-as évek végétől fokozatosan válságba került. A treatment elfogadása vagy elutasítása által generált szakmai vitának Robert Martinson 1974-ben publikált tanulmánya (Martinson, 1974) vetett – ha csak időlegesen is – véget (Szabó, 2014, 29.). Elhíresült cikkében Martinson tudományos tényként közölte, hogy néhány elszigetelt jelenségtől eltekintve, a fogvatartottak rehabilitációs programjai nem voltak hatással a bűnisméltésre (Martinson, 1974, 25.). Konkrétabban: a kezelték és a nem kezelték között semmiféle különbség nem mutatkozott a visszaesés szempontjából. Bár a későbbiek során súlyos módszertani problémák merültek fel kutatásával kapcsolatban, és maga Martinson is visszavonta nézeteit, mégis jelentős hatást gyakorolt a punitív trend felerősödésében. Az 1980-as évek legfőbb jellemzőjeként, a nemzetközi szinten a treatment ideológia háttérbe szorult „... azt a következtetést vonták le [...] ami a korszak szlogenjévé is vált, hogy semmi sem működik (nothing works)” (Huszár, 1997, 30.).

Huszár értelmezésében hazánkban a treatment ideológia hatása az 1980-as évek folyamán több tényezőben is megnyilvánult: egyrészt egy specializált központi kivizsgáló tervezésében, másrészt a fogvatartottak megismerésével kapcsolatos eljárások vonatkozásában, az úgynevezett neveltségi szintek meghatározásával és a nevelési terv kidolgozásával (Huszár, 1997, 67.). Szintén a treatment irányzat hatásaként van számon tartva, hogy „a nyugathoz képest mintegy 10-15 év késéssel, a nevelő mellett megjelent a pszichológus is. [...] elismertté vált, hogy [...] a büntetés-végrehajtásnak nem csak az elitelt osztálytudatát, hanem a személyiségét is meg kell céloznia [...]. Nagyjából ugyanazt a célt tűzte ki maga elé, mint a nyugati koncepciók főárama: a megtorló jelleg mellett nagyobb teret engedni a megjavító eljárásoknak” (Huszár, 1997, 25.). Huszár az alábbi jellemzést adta a korszak szakmai szemléletéről: „A treatment magyar (általában szocialista) változatának sajátossága az volt, hogy a személyiség formálása nem elsősorban, mint terápiás (tehát pszichológusi), hanem inkább, mint pedagógiai [...] feladat jelentkezett.” (Huszár, 1997, 67.).

A nevelés történetében fontos állomásnak számított az 1983-ban megszületett „Büntetés-végrehajtási nevelés fejlesztési koncepciója” (a továbbiakban: Koncepció), amely a nevelési tevékenység átvilágítását és tovább fejlődésének irányát kívánta meghatározni. A Koncepció a nevelés feltételrendszerének szisztematikus és minden körülményre kiterjedő értékelését tartalmazza.

Kiemelésre érdemes néhány máig helytálló megállapítás: az elhelyezés feltételei elégségesek, de nem megfelelően szolgálják a szabadságvesztés célját; a személyi feltételek nincsenek összhangban a nevelőmunka követelményeivel, ezért szükséges a nevelői létszám emelése¹ és a körletélet átalakítása. A munkáltatási feltételek tekintetében a teljes körű foglalkoztatásra törekvés igényét összhangba kell hozni az elérendő nevelési célokkal, „*ki kell dolgozni [...] a konkrét munkatevékenységnek a személyiségre gyakorolt hatása fejlesztésének lehetőségeit.*” (Vincze, 1982, 12.). A megfelelő szervezeti feltételrendszer megteremtéséhez a Koncepció lényeges hiányosságokat tárt fel: a nevelés, mint komplex feladat és a szakszolgáltatokra tagolódnak szervezet között ellentmondások keletkeztek, mivel nem alakult ki nevelőközösség a felügyelők és nevelők között, ezért az elítélteket nem érik egységes hatások. A feladatok differenciáltsága szükségessé tenné az intézetek profiltisztítását és egy központi kivizsgáló létesítését. Összességében megfogalmazódott az a lényeges megállapítás, hogy „*a büntetés-végrehajtás szervezete – sajátos irányítási és magatartásszabályozási formák miatt – csak mérsékelten segíti elő a szabadulás utáni beilleszkedést.*” (Módszertani Füzetek, 1984, 4.).

A magyar büntetés-végrehajtás 1980-as évek végére jellemző nevelés értelmezésében már nyoma sem volt a korábbi időszak derűs optimizmusának, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a börtön nem vállalhatja a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti ki célul a személyiség sokoldalú kibontakoztatását. A lecsökkent hatásrendszer és a börtön személyiségkárosító hatásainak figyelembevételével született meg a nevelés új fogalma: „*A céltudatos, tervszerű fejlesztő és korrigáló hatások olyan összehangolt rendszere, mely jogszabályi keretek és zárt intézeti viszonyok között az elítélt személyiségéhez igazodó differenciáltsággal segíti a személyiség változását, a társadalmi beilleszkedés és alkalmazkodás képességének és készségének kialakulását.*” (Nevelői Szakkönyvtár, 1986) Az elítéltek nevelésének alapelvei, a nevelői bánásmód megfogalmazása még ekkor sem volt mentes a politikai hatástól, bár a gyakorlatban már egyre kevesebb jelentősége volt az ideológia befolyásának. A tárgyalt időszakra jellemzően a kriminológia és kriminálpolitika területén is intenzív átalakulás volt tapasztalható. A szemléletváltáshoz jelentősen hozzájárult Szabó Dénes magyar származású kriminológus személye (a Nemzetközi Összehasonlító Kriminológiai Kutatóközpont – Centre International de Criminologie Comrarée; CICC – megalapítója), akinek támogatásával és biztatására alakulhatott meg a Magyar Kriminológiai Társaság 1983-ban.

1 A jelzett időszakra jellemző fogvatartott–nevelő arány szerint átlagosan 80-100 fogvatartottra jutott egy nevelő (Vincze 1982/ A, 6.).

Az 1980-as évek közepére tetőző gazdasági-, társadalmi- és politikai válság nem kerülhette el a büntetés-végrehajtás világát sem. A börtönök túltelítettsége elviselhetetlenné vált, „1986 májusában elérte a Kádár-korszakban tapasztalt csúcslétszámot, a 25 ezer főt.” (Lőrincz, 2019, 146.). A fogvatartottakat és az állományt érintő elhelyezési körülmények tervezett fejlesztése elmaradt, amely rendkívül rossz élet- és munkakörülményeket eredményezett a végrehajtásban. A politikai színtéren történt változás Brezsnyev (a Szovjet Kommunista Párt főtitkára) halálával vette kezdetét. Gorbacsov 1986-os hatalomra kerülésével meghirdetett peresztrojka és glasznosztj a represszív büntetőpolitika enyhülését eredményezte. Már a rendszerváltozást megelőző időszakban érezhető volt az a visszafordíthatatlan folyamat, amely az állam társadalmi-politikai és gazdasági életének több szférájában, így a börtönügyben is változást eredményezett. A hivatalos iratokból kitörölték a politikai, világnézeti nevelés mindennemű maradványát. Az ezt követő időszakban a büntetés-végrehajtással kapcsolatos jogalkotás formálódása során az európai végrehajtásban meghonosodott módszerek, eszközök, célok és feladatok kerültek a szabályozás középpontjába.

Neveléskritika az 1980-as évek végén

A végrehajtás célját, feladatát és a nevelést érintő éles rendszerkritikát Kövér Ágnes fogalmazott meg a rendszerváltozás évében (Kövé, 1989). Kövér a Jogtudományi Szemle hasábjain aggasztónak nevezte a szabadságvesztés végrehajtása szabályainak ellentmondásait és tisztázatlanságát. Így a börtön feladatával kapcsolatosan több paradoxonra hívta fel a figyelmet. Súlyos ellentmondásként tárta fel – a nyugati börtönügyi szakirodalomra hivatkozva –, hogy a börtön intézménye természetéből fakadóan leginkább a megtorlást és izolációt szolgálja, míg a bűnelkövető személy rehabilitációjára alkalmatlan. „*A börtön céljainak meghatározásában hiányzik mindenfajta koherencia: egyidőben kell büntetnie és bűnhődtetnie, gyógyítania és rehabilitálnia, elkülönítenie és izolálnia. Ha büntetünk, hogyan indokolható egyáltalán a nevelés, a pszicho- és szocioterápia? Ha elkülönítünk és izolálunk, hogyan készíthetjük fel az elítélteket a szabadsággal való élés elfogadott formáira?*” (Kövé, 1989, 173.). Tanulmányában kiemelte, hogy a jogszabályok mindkét elvárást kiemelt szempontként kezelik, ezzel olyan helyzetet eredményezve, amellyel kioltják egymás hatását. Kövér arra is felhívta a figyelmet, hogy a jogalkotó kiemeli, hogy az egész rendszernek a nevelést kell szolgáltatnia, ennek ellenére – a vertikális szabályokat is vizsgálva – sehol nem lelhető fel a társterületek számára (órszolgálat, gazdálkodás,

nyilvántartás) a nevelési feladatok konkrét előírása. Ennek következtében a nevelésért felelős szolgálat tevékenységén kívül minden szolgálati ág esetében el-sikkad a közös cél és csupán a szakterületi célok kerülnek előtérbe (Kövér, 1989, 176.). Markáns kritikával illetve a börtönben folyó nevelésnek a büntetés letöltése utáni időszakra vonatkozó hatékonyságát. Véleménye szerint: „...a legminimálisabb siker érdekében rendkívül pontos és intenzív befolyásolási formákat és módszereket kellene alkalmazzon a börtön. Ennek érdekében a nevelés olyan speciális szintjének kialakítására volna szükség, amely az egyes elítéltek személyiségét egyedien kíséri meg az adaptív magatartás irányába befolyásolni.” (Kövér, 1989, 176.). Nézete szerint az egyéniesítést a szakmai alapokon nyugvó differenciálásnak kellene megelőznie, ugyanakkor rávilágít, hogy a büntetés-végrehajtás nem rendelkezik megfelelő differenciálási rendszerrel, így az egyes csoportokhoz nem lehet hozzárendelni speciális nevelési célokat és ennek megfelelő nevelési eljárásokat. Helyette a rendszer praktikus, a mindennapi működést elősegítő szempontok alapján csoportosít, ami elsősorban a fogvatartottak szakértelme, a munkahely és műszakbeosztás szerinti csoportképzést jelenti (Kövér, 1989, 5.). Idézett tanulmányában Kövér elismeri, hogy a nevelés hatásrendszerének része egy úgynevezett generális szint is, ahol a finomabb differenciálást nélkülözhető (ilyen a kulturális jellegű tevékenységek, oktatás, munkáltatás) tevékenységek zajlanak, de csak kizárólag ezeknek a foglalkozásoknak érvényesülése esetén a speciális, egyéni célok elsikkadnak. Éles kritikát fogalmaz meg a büntetés-végrehajtás szakmaiságát megkérdőjelező, végletekig leegyszerűsített személyiségkép-alkotásról és a nevelés hatásterületein (értelmi-kulturális nevelés, az erkölcsi-akarati nevelés, a társadalmilag hasznos tevékenységre nevelés) kitérhető túl általános és sematikus célokról. Hibaként említi a nevelői tevékenységére vonatkozó elnagyolt szabályozást, emellett a bürokratikus, adminisztratív feladatok részletes előírását, amely gátolja a nevelők érdemi munkáját.

Kövér világosan látja, hogy a börtönnek, mint intézménynek hármas funkciót kell betöltenie: egyaránt meg kell oldania a biztonságos őrzés, a munkáltatás és a nevelés feladatait. Ez a hármas prioritás a gyakorlatban mégsem működik, ennek okaként a nevelési tevékenység mérésének hiányosságát jelölte meg. „Mind a biztonság, mind a munkáltatás olyan tevékenységet igényel, amelynek egyes mozzanatai beláthatóak, a munka mennyisége és minősége mérhető, az eredmény vagy eredménytelenség pedig közvetlenül, a kifejtett munkával egyenesen összefüggésbe hozható, és belátható időn belül realizálódik. Mind ezek a jellemzők nem mondhatók el a nevelésről, hiszen ez absztrakt, elvont jellegű.” (Kövér, 1989, 177.). Ebben a helyzetben az intézet működését elsősorban a mérhető funkciók határozzák meg, a személyi állomány munkáját is ezeknek a funkcióknak ellátása minősíti. Kövér arra hívja fel a figyelmet, hogy

míg a magasabb szintű jogszabályok a nevelés elsődlegességét hangsúlyozzák, addig az intézmény valóságos működésében ez mégis háttérbe szorul. „*A mai végrehajtást [...] olyan elvek, nézetek, szemléletek és viszonyulások uralják, amelyeknek semmi közük nincs a szándékolt büntetőpolitikához, mert a börtön évszázados hagyományaiból és a leghétköznapibb előítéletekből fakadnak. Ehhez mértelen kell elvárniuk eredményességét, hatékonyságát is.*” (Kövér, 1989, 178.). Ennek az ellentmondásnak megnyilvánulása figyelhető meg – többek között – az állomány egyes szakszolgálatának kompetenciaharcában is.

A Kövér által felsorolt válságtünetek feltárása egy olyan időszakban történhetett, amikor a kutatók már megfogalmazhatták szakmakritikai véleményüket, amikor a hazai büntetés-végrehajtás már nyithatott a nemzetközi normák felé. Ennek eredménye lehetett a fentebb említett Koncepció is, elérhető elméleti közelségbe került a nevelés professzionalizálása is. Azonban a honi büntetés-végrehajtás még nem állt készen egy átfogó szakmai reformra, ennek sem materiális, sem személyi-szellemi feltételei nem voltak adottak.

A nevelés szemléleti változása a rendszerváltozást követően

A rendszerváltozást követően Magyarország több globális és regionális emberi jogi nemzetközi egyezmény részes államává vált. Szükséges kiemelni az univerzális konvenciók közül az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányát, valamint a Kínzás elleni Egyezményt. Magyarország 1990. november 6. óta tagja az Európa Tanács nemzetközi szervezetének. Az Európa Tanács börtönügyi ajánlásaihoz csatlakozva új fogalmak jelentek meg: a rehabilitáció, normalizáció², nyitottság³ és felelősség⁴ elve, a továbbiakban ennek előzményeit ismertetem röviden.

Európai értékek a végrehajtásban

Európa nyugati államaiban a 20. század első felének kíméletlen történelmi tapasztalatai alapján már a II. világháború után uralkodóvá vált a büntetési rendszerek és a büntetés-végrehajtás, ezen belül a börtönviszonyok humanizálása.

2 A fogvatartott csak a szabadságától van megfosztva, ezért joga van egyéb emberi jogainak gyakorlásához, vagyis a börtönön belül is a normálhoz hasonló életkörülményekhez.

3 A börtönöknek nyitottakká kell válniuk, a teljes elszigeteltségnek csak különleges biztonsági okai lehetnek.

4 A fogvatartottnak éreznie kell, hogy a börtönön belül is felelős az életének alakulásáért.

E törekvésnek két igényt kellett kielégítenie: az egyik a társadalom biztonsághoz való joga, másik a fogvatartott személy emberi méltóságának tisztelete. 1984 májusában a Bűnmegelőzési és Ellenőrzési Bizottság több ajánlást terjesztett elő, amelyek azt célozták, hogy a bebörtönzöttekkel való bánásmódban a minimális alapelveket minél hatékonyabbá tegyék a gyakorlatban. Az „*Eljárások a minimális szabályok alkalmazására*” című ajánlás tartalmazza, hogy az államok öt évenként számoljanak be arról, milyen haladást értek el az alapelvek alkalmazása terén (Vókó, 2014). A bebörtönzöttekkel való bánásmódhoz kiadott minimális szabályokat kötelező normának ismerik el mindazok az államok, amelyek képviselői részt vesznek az ENSZ által a bűnözés megelőzésének és a bűnözéssel kapcsolatos eljárásnak a kérdéseiről időszakonként megrendezett kongresszusokon. A nemzetközi fórumokon egyetértés alakult ki a büntetés-végrehajtási politika három lényeges irányát illetően. A szabadságvesztés büntetésnek a szabadságtól való megfosztásból kell állnia, a büntetéshez többetként hozzáfűzött kényszer vagy szenvedés nélkül, e mellett a büntetés végrehajtásának elvileg a bűnelkövető újbóli beilleszkedését kell céloznia. A büntetés-végrehajtási rendszernek és tevékenységnek egyik legfontosabb központi elemeként kell biztosítania az ember alapvető jogainak betartását (Vókó, 2014).

Az európai büntetés-végrehajtási jog szempontjából kiemelt jelentőséggel bír az Európa Tanács egyik fő szerve, a Miniszterek Bizottsága, amely a tanács döntéshozó testületének szerepét tölti be. Hatáskörébe tartozik többek között az Európai Emberi Jogi Bíróság ítéletei végrehajtásának ellenőrzése is. A bizottság kötelező jogi erővel nem bíró határozatokat, illetve ajánlásokat bocsát ki, közülük mindenképpen kiemelendő az Európai Börtönsszabályok néven ismert ajánlás, melynek közvetlen előzménye az ENSZ Minimum Standard Szabályok⁵ című gyűjtemény volt. Az Emberi Jogok Európai Egyezményén kívül az Európa Tanács még egy végrehajtási relevanciával bíró egyezményt fogadott el, a Kínzás és embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló európai Egyezményt, amely 1989. február 1-jén lépett hatályba.

Az egyezmény végrehajtását a Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére Létrehozott Európai Bizottság (European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment) ellenőrzi.

Az 1990-es években a szabadságvesztés végrehajtásában jelentős szemléletváltás ment végbe, a nemzetközi tudományos tanácskozások alapkérdéseiben, a „Mi működik?”, „Hogyan tudhatjuk meg?”, „Hogyan mérhetjük?” kérdések

5 Ezt a szabálygyűjteményt ajánlotta a tagállamok figyelmébe ugyanis némi módosításokkal az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1973-ban.

kapcsán a treatment gyakorlati elemeinek visszaszivárgását figyelhetjük meg. A rendszerváltás utáni elméleti paradigmaváltást hazánkban az európai normákat harmonizáló 1993. évi XXXII. törvény vezette be. A jogszabály a szabadságvesztés feladataként „... az elítélt önbecsülésének fenntartását és felelősségérzetének fejlesztését” határozta meg, melyhez „... fel kell használni a szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrásokat, biztosítani kell a rendszeres munkavégzés feltételeit.” A paradigmaváltás következményeként az elítéltek emberi, személyiségi jogai és a büntetés-végrehajtás garanciái, a jogállami biztosítékok, mint az ügyési törvényességi felügyelet, a bv. bírói hatáskör jelentős megnövelése, a nemzetközi és társadalmi ellenőrzés kerültek előtérbe.

A szemléletváltás leginkább a felelősség és az önbecsülés elvének elfogadásában volt érzékeltethető. Eszerint az elítéltet támogatni kell abban, hogy önmagán tudjon segíteni. Ez az európai modell nem mond le az elítéltek pozitív irányú befolyásolásának hatásrendszeréről, de azt a társadalomba visszatérésük esélyét javító készségeik és képességeik, személyes erőforrásaik fejlesztésére ajánlja (Pallo, 2016, 40.). Ebben a paradigmaváltásban jelentős szerepe volt annak a törekvésnek, amely az emberi jogoknak az elítéltekre kiterjesztését tűzte ki céljául, és ezen belül biztosítani kívánta az elítélteknek saját sorsuk alakításához fűződő önrendelkezési jogát. A paternalista börtönmodellt felváltó, az elítéltekkel együttműködő börtönmodell kialakítása tehát egyaránt indokolható büntetés-végrehajtási szakmai és az európai emberi jogi fejlődést kísérő okokkal. A felelősség elvéből következik, hogy az elítélt a büntetés-végrehajtásnak nem tárgya, hanem alanya, aki jogokkal és kötelezettségekkel, vagyis felelősséggel kell, hogy rendelkezzen. A felelősséget realizáló formák közé tartozik – egyebek mellett – az együttműködési szándék az intézet személyi állományával, segítségük igénybevétele a szabadulás utáni beilleszkedésük érdekében (Juhász & Lőrincz, 2015, 45.). A rendszerváltást követően fontos, a végrehajtást befolyásoló körülménynek számít, hogy erre az időszakra tehető egy olyan generációváltás, melynek tagjai el tudták fogadni az új szellemiségű jogintézményeket.

A nevelhetőség krízise a pedagógiában

A nevelés háttérében meghúzódó emberkép társadalmilag, kulturálisan és gazdaságilag is meghatározott, így a külső elvárások és az aktuális pedagógiai feladatok kapcsolódása minden időszakban természetesnek mondható. A büntetés-végrehajtási szempontból lényegesnek tekinthető, gyermekek és felnőttek

nevelésének elválasztása az általános pedagógiában 1949 után történt meg, mikor is a szocialista ideológiai-politikai nevelés megrajzolta az iskolarendszerű felnőttnevelés kereteit. A belső meggyőződést alakító politikai-nevelő funkció erős gazdasági vetülettel rendelkezett. „... a dolgozók világnézeti, erkölcsi, társadalmi kultúrája is lényeges összetevője a termelékenység növekedésének, a szocialista társadalmi előrehaladásnak. Ezért a polgári társadalomban nevelkedett dolgozók polgári szemlélet és a szocialista társadalom szükségletei közötti ellentmondás felszámolása nélkülözhetetlen feladattá tette a dolgozók szocialista szellemű átnevelését.” (Durkó, 1999, 55.). Már a rendszerváltást megelőző években megfigyelhető volt a szocialista ideológia érvényvesztése, amely a felnőttnevelés lényegét megjelölő emberkép szétesésével járt együtt. Az új szocialista személyiség utópiájának helyébe a jelentős bizonytalanság lépett, e mellett egyfajta pesszimizmus volt megfigyelhető, amely a nevelhetőség irányába mutatott. Nemzetközi és hazai tudományos szinten az ember nevelhetősége, annak problematikája éles viták középpontjába került és kerül napjainkban is. Bár sem a szélsőségesen pesszimista irányzatot követő nativizmus⁶, sem az extrém szociobiologizmus⁷ nem vetette el teljességében a nevelés szerepét (elsősorban a gyermekek vonatkozásában), de a mindent eldöntő kérdésre: Milyen arányban létezik bennünk a „saját”, és az a külső tényezők által megnynyire alakítható? – meggyőző választ nem tudott adni. A szociális és perszonális nevelés a 20. század végére komoly válságtüneteket produkált, lehetőségei kimerültek. A folyamat erősödéseként az ezt követő években számos szakmai fórumon megkérdőjeleződött a nevelés jövőbeni létjogosultsága. Az antipedagógia irányzatának képviselői szerint nem lehet a jövőnek nevelni, le kell rombolni a hagyományos pedagógiai intézményeket, amelyek csupán a hierarchikus társadalmi viszonyokat támogatják. A posztpatriarchális kor eszményét magába fogadó posztpedagógia képviselői egyértelműnek vélik a nevelhetetlenség tényét nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek esetében is (Mihályi, 2005).

A börtönnevelés funkciójának változása az ezredforduló után

Az 1990-es évek első felében a tudományos, szakmapolitikai és jogszabályi változások komplex módon éreztették hatásukat a nevelésben. A megváltozott körülmények ösztönzőleg hatottak azokra a törekvésekre, melyek ennek helyét és szerepét igyekeztek korszerűsíteni. A jövő nevelője – Garami szerint – el-

6 Az ember természete adott, külső hatásokra nem alakítható.

7 A túlélés eszköztanrendszerét hordozzuk, amely genetikailag rögzített.

képzeltetlen a jelenlegi attitűdrendszer átértékelése és megváltoztatása nélkül. Azon az állásponton volt, hogy a paternalista szemléletet szükségszerűen fel kell, hogy váltsa a partnerség, az autokrata szemlélet helyébe kell, hogy lépjen a segítő együttműködés (Garami, 1997, 73.). A fogvatartotti problémák átválalása helyett a nevelő feladatának mindinkább a tanácsadás irányába kell majd elmozdulnia. Ruzsonyi és Módos a büntetés-végrehajtási pedagógia irányából közelítette meg a nevelő változó szerepét (Módos, 2000; Ruzsonyi, 1999; 2003). Módos szerint a nevelés egyfajta cselekvésszabályozás, a felfogás és meggyőzés alakítására irányul, és a fogvatartott egész életrendjére kihat, meghagyva annak önállóságát. Ruzsonyi és Módos véleménye szerint a büntetés-végrehajtásban zajló nevelés leginkább korrekciós nevelésként értelmezhető, melynek célja a konstruktív életvezetés kialakítása. A korabeli tanulmányokat egybevetve megfigyelhető, hogy a büntetés-végrehajtási szakemberek egymástól két jól elkülöníthető irányvonalat képviseltek. Garami a szociális munka irányába képzelte a nevelői feladatrendszer továbbfejlődését, míg Ruzsonyi és Módos a korrekciós nevelés szerepét hangsúlyozta. Nézetük szerint a pedagógiai tények arra utalnak, hogy a nevelési folyamat elképzeltetlen a magatartás- és tevékenységformálás nélkül. Álláspontjuk szerint újfajta komparatív szakmai látásmódra van szükség, mely egyesíti és felhasználja a pedagógiában, a szociális munkában és a pszichológiában leírt módszereket.

Az elméleti bizonytalanságot erősítette a büntetés-végrehajtás egyik nagy sajtóvisszhangot kapott esete, a Döcher-ügy⁸, amely jelentős törésvonalat jelentett a végrehajtás nyitottságának, a fogvatartottakkal való együttműködésnek a területén. Az ügy kihatott az esemény utáni jogszabályalkotásra is. A biztonsági kérdések előtérbe kerülése, az irányítás fokozottabb centralizálása a nevelői munka kompetenciavesztésével járt együtt. Az ezredfordulón a várt és tervezett reformfolyamat megtorpant, a korszerű elvek és a napi gyakorlat eltávolodtak egymástól. Az informatikai rendszer örvendetes kiépülése nem csökkentette, ellenkezőleg növelte a nevelői munka hivatali, bürokratikus szerepét.

Kísérletek a magyar büntetés-végrehajtás professzionalizálására

A rendszerváltozást követő évtizedben egyre gyakoribbá váltak a nyugati börtönrendszer tanulmányozására kínáló alkalmak. Közülük az egyik kiemel-

8 Döcher György 1999-ben emberölés során vesztette életét, miközben elítéltként külső munkáltatásban vett részt. Az ügy vizsgálata sorozatos szakmai hibákat tárt fel.

kedő projektnek a Holland Helsinki Bizottság által irányított, és a magyar büntetés-végrehajtás professzionalizálását megcélzó Matra program⁹ tekintendő. A program beindulását megelőző látogatások egyértelművé tették, hogy három nagy témakörben (fiatalkorú elítéltek, drogok a börtönben és napi programok témaköre) igényli a magyar végrehajtás a holland szakemberek segítségét. A program szokatlansága abban nyilvánult meg, hogy szakítani kívánt a szokásos előadások és továbbképzések alacsony hatásrendszerével. Nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan kívánt beavatkozni, szemléletet formálni a tapasztalatcserék és tanulmányi utak megszervezésével. A „*Train the trainers*” elnevezésű alprojekt azon trénerek kiképzését szervezte és irányította, akik a magyar végrehajtói állomány több szintjéről érkezett 200-300 fő továbbképzését biztosították a megjelölt három témakörben. A program legérdekesebb alprojektje az úgynevezett Twining, vagy ikresítés elnevezésű volt, jelentősege abban állt, hogy a holland és magyar intézetek munkatársai (6-6 fő) egymás intézetét meglátogatva tapasztalatot cseréltek (Fliegau, 2017). A program hatékonynak bizonyult, hatására hazánkban új részlegek jöttek létre (drogprevenációs részleg, hosszúidős speciális részleg), és a fiatalkorú elítéltek kezelésében is változásokat eredményezett. A Matra program jelentősége abban állt, hogy lehetővé tette a megismerkedést Európa más országainak büntetés-végrehajtási vívmányaival, ezek ismeretében pedig a honi szakma javítanivaló hiányosságai. Az ekkor belépő új szakmai generáció érzékelhette a modernizáció biztató jeleit, ezt a folyamatot erősítette a 2003-ban meginduló PHARE-program¹⁰ is.

Az ezredforduló első évtizedében hazánk a magyar börtönrendszer infrastruktúrájának javítására kért és kapott Európai Unió támogatást. Elsősorban a fiatalkorúakat fogva tartó intézetek¹¹ rossz földrajzi elhelyezkedése és zsúfoltsága indokolta, hogy a támogatás erre a területre irányuljon. A „*Börtönbeli körülmények javítása a fiatalkorú bűnelkövetők hatékonyabb reszocializációja érdekében*” elnevezésű PHARE-program egy új fiatalkorú bűnelkövetőket fogva tartó intézet¹² létrehozásának költségeihez járult hozzá, de az anyagi támogatást az európai börtön szabályoknak megfelelő projekt kialakításához és működtetéséhez kötötte (Maanen, 2002, 81.). A program lényegi elemeit a klasszifikációs szemlélet érvényesítése és a feltárt sajátosságokra szervezett fiatalkorú fogvatartottakat célzó képzések jelentették. A PHARE-program

9 Holland rövidítés, jelentése: a kelet és közép-európai országok demokratikus fejlődésének elősegítése. A program 2001–2004-ig tartott.

10 A PHARE (Pologne, Hongrie Aide a la Reconstrukcion Economique) program 1990-óta támogatja hazánk Európai Unió csatlakozásra való felkészülését.

11 Ebben az időszakban csupán a Fiatalkorúak Bv. Intézetéről (Tököl) és a Bács-Kiskun Megyei Bv. Intézet fiatalkorúak számára kialakított objektumáról beszélhetünk.

12 Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet területén létesült fiatalkorúak regionális intézete.

keretében 2004-ben megtartott nemzetközi konferencia utat mutatott az európai végrehajtás irányába. Megismertette a hazai személyi állománnyal a fogvatartottak megismerésének, kockázati felmérésének folyamatát, valamint a kockázatok kezelésének módszereit.¹³ A magyar viszonyokra átültetve a nevelő, a pszichológus, az ápoló és a körletfelügyelő kezébe olyan eszközöket adott, amelyek az esetleges fogvatartási kockázatok (agresszió, pszichológiai és pszichiátriai rendellenességek, kábítószer függőség stb.) jelzésére alkalmasak. Mindezeket nemcsak fiatalkorúakra, hanem felnőttekre is alkalmazhatóvá tették.¹⁴ A kezdeti lelkes fogadtatást azonban érdektelenség követte. Az újfajta módszerek egy színhelyre, a felépült új fiatalkorúaknak fenntartott intézetre korlátozódtak, így azok elszigetelődtek. Néhány megjelent tanulmányon¹⁵ kívül a módszerek feledésbe merültek. A büntetés-végrehajtás professzionálissá tétele, amely leginkább a nevelést és a nevelő tevékenységét helyezhette volna új és modern mederbe, néhány fennmaradt jogintézményen és épületen kívül nem hagyott maga után nyomokat.

A rendszerváltást követő általános törekvés, amely az országok társadalmi, politikai életének deideologizációjára irányult, nem került el a magyar börtönügy valóságát sem. A Bv. Kódex¹⁶ 1993. évi módosításával a jogalkotó egyértelművé tette, hogy a magyar büntetés-végrehajtási jogot azon értékek mentén kívánja fejleszteni, amelyek középpontjában az európai szabályozás elvei állnak (Pallo & Törőcsik, 2011, 13.). Ezzel a korszakos jelentőségű jogszabállyal megindulhatott az a fejlődési folyamat, amely eredményeként megszületett a jelenleg is hatályos Bv. Kódex, amely szellemiségében és filozófiájában egyaránt meghatározza a 21. századi fejlődés fő irányait.

Felhasznált irodalom

Durkó M. (1999). *Andragógia – A felnőttnevelés és közművelődés új útjai*. Magyar Művelődési Intézet

Fliegaut G. (2017). *Börtönbeli nevelés presztízscsökkenése*. <http://bortonblog2.blogspot.com/2011/12/bortonbeli-nevelés-presztízscsökkenése.html#more>

Garami L. (1997). Támogató háttér. (A nevelői funkció változásáról). *Börtönügyi Szemle*, 16(3), 71–80.

13 A felsorolt eszközökről részletes leírás a Börtönügyi Szemle 2002/4., 86–88. oldalán található táblázatban található.

14 A felsorolt eszközökről részletes leírás a Börtönügyi Szemle 2002/4., 86–88. oldalán található táblázatban található.

15 Ezek közül legismertebb: Krizsán József „Az EQUIP módszer. Fiatalok felelősségteljes gondolkodásra és cselekvésre tanítása kortársaikat segítő hozzáállással” című munkája.

16 1979. évi 11. törvény a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

- Huszár L. (1997). ... és bűnhődés: A magyar börtönlakók szociológiai vizsgálata. *Kandidátusi értekezés*. Magyar Tudományos Akadémia
- Juhász Zs. & Lőrincz J. (2015). *Büntetés-végrehajtási jog*. Iurisperitus Bt.
- Kövér Á. (1989). *Egy elmélet rejtett metamorfózisa*. Előadás. Elhangzott a nevelési szolgálatok megalakulásának 30. évfordulója alkalmából rendezett konferencián. IM–BVOP
- Krizsán J. (2006). Az EQUIP módszer. Fiatalok felelősségteljes gondolkodásra és cselekvésre tanítása kortársaikat segítő hozzáállással. *Börtönügyi Szemle*, 25(1), 79–88.
- Mezey B. & Lőrincz J. (2019). *A magyar börtönügy története*. Dialóg Campus
- Maanen, T. van (2003). PHARE-projekt a magyarországi klasszifikációról. *Börtönügyi Szemle*, 22(4), 181–190.
- Martinson R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. *Public Interest*, 10(35), 22–54.
- Mihályi Ildikó (2005). Az oktatás alkonya? Vagy a nevelés vége? *Új Pedagógiai Szemle*, 55(11), 71–77.
- Módos T. (2000). Az elfelejtett tudomány. (A kriminálpedagógia időszerűségéről.) *Börtönügyi Szemle*, 19(2), 47–58.
- Bánki E. (Szerk) (1984). *Módszertani Füzetek*, 4. Igazságügyi Minisztérium
- Nevelői Szakkönyvtár* (1986) 1; 3.
- Ruzsonyi P. (1999). Javíthatatlanok? (A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje.) *Börtönügyi Szemle*, 18(4), 24–45.
- Ruzsonyi P. (2003). *A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Nevelési tansegédlet*. BVOP Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár
- Pallo J. (2016). Évforduló. Visszatekintés a Bv. törvény kodifikációjára és a jogalkalmazás néhány első tapasztalatára. *Börtönügyi Szemle*, 25(1), 40.
- Pallo J. & Töröcsik B. (2011). A magyar büntetés-végrehajtás szabályozási környezete az európai elvárások tükrében. *Börtönügyi Szemle*, 30(2), 13.
- Szabó J. (2014). Rehabilitálható-e a rehabilitáció? *Börtönügyi Szemle*, 33(4), 29.
- Vincze T. (1982). Az elítéltek nevelésének helyzete, a továbblépés lehetőségei. *Módszertani Füzetek*, 2, 3–13.
- Vókó Gy. (2014). *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft.

Felhasznált jogszabályok

1979. évi 11. törvény a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

Forgács J. (2020). Rendszerváltozás a börtönnevelésben. *Belügyi Szemle*, 69(2), 213–225.
<https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.2.3>